

Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)
Cilt: 6, Sayı: 12, Eylül 2019, s. 65-101, ISSN: 2148-2527

Journal of Harput Studies, Vol. 6, Issue 12, September 2019, pp. 65-101

Araştırma Makalesi/Research Article

HARPUTLU EFENDİGİL ÂİLESİNİN YAKALANDIKLARI KATARAKT HASTALIĞIYLA İLGİLİ MANZUMELERİ

Efendigil Family's Poems About Cataract Disease

Ahmet KARATAŞ*

Geliş/Received: 22.07.2019

Kabul/Accepted: 04.09.2019

Öz

Yetiştirdiği müderris ve müftüleri sayesinde şöhreti bütün Anadolu'ya ulaşan Harputlu (Ma'mûretü'l-azîz/ El'aziz/ Elazığ) İmâmzâde/Efendigil âilesinin en mühim fertlerinden olan Kasîde-i Bürde şârihi diye ünlenmiş Harput müftüsü Ömer Naîmî Efendi ve torunu müderris, Ma'mûretü'l-azîz müftüsü Mehmed Kemâleddin Efendi katarakt hastalığına yakalanmışlar, bu süreçte çok sıkıntı çekmişlerdir. Ömer Naîmî Efendi tedâvilerden müsbet netice alamamış, ömrünün geri kalanını a'mâ bir şekilde sürdürmek zorunda kalmıştır. Kemâleddin Efendi ise İstanbul'a gelerek devrin meşhur göz mütehassısı Esad Paşa'ya tedâvi olmuş ve sağlığına kavuşmuştur. İstanbul yolculuğunda ona bilâhère kendisi de diyabet yüzünden bir gözünü kaybedecek olan büyük oğlu Ömer Naîmî Bey refâkat etmiştir. Dede Ömer Naîmî ile Kemâleddin Efendiler hastalık sebebiyle yaşadıkları zorlukları, Ömer Naîmî Bey de babasına refâkat sırasında yaşadıklarını şiirle dile getirmişlerdir. Öte yandan doktorluğu yanında devrinin önde gelen devlet adamlarından da biri olan Esad Paşa şiir ve musiki zevkine sahip, şâirlik iddiası gütmemesine rağmen ara sıra şiir yazan bir şahsiyettir. Katarakt macerâsı üç şâiri, hastayı, refakatçiyi ve doktoru aynı merkezde buluşturan esas âmil olmuştur. Bu makalede Doktor Esad Paşa'nın şiirle ünsiyeti ele alınmış, Efendigil âilesinin katarakt sebebiyle yazdığı şiirler Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi'ndeki defterlerden tespit edilerek bugünkü harflere aktarılıp değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doktor Esad Paşa, Ömer Naîmî Efendi, Kemâleddin Efendi, Ömer Naîmî Bey, katarakt, şiir.

Abstract

Mufti Ömer Naîmî Efendi, one of the most important members of the Efendigil family, whose fame reached all of Anatolia thanks to his muftis and mudarrisas, and

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. (karatasahmed@gmail.com) <https://orcid.org/0000-0001-8469-2996>.

his grandson Mudarris and Mufti of Mamuratulaziz (Elazığ) Mehmed Kemaleddin have suffer from cataract. Ömer Naîmî Efendi did not get positive results from the treatments and had to live blindly for the rest of his life. But Kemaleddin Efendi came to Istanbul and cured Esad Pasha, the famous eye specialist of the time, and he recovered his health. He was accompanied by his son Ömer Naîmî, who would later lose his eye because of diabetes. Ömer Naîmî (grandfather), Kemaleddin (grandson) and Ömer Naîmî (grandson's son) explained the difficulties they experienced due to illness in poems. On the other hand, besides being a doctor, one of the leading statesmen of his era, Esad Pasha is a person who has poetry and music taste and sometimes writes poetry. The cataract adventure was the main factor that brought together three poets, the patient, the companion and the doctor in the same center. In this article, the interest of doctor Esad Pasha in poetry is examined and the poems written by Efendigil family due to cataracts are determined and transferred to today's letters and evaluated.

Keywords: Doctor Esad Pasha, Ömer Naîmî (grandfather), Kemaleddin (grandson), Ömer Naîmî (grandson's son), cataract, poetry.

Giriş

Bu makalede şimdi Elazığ'ın bir mahallesinden ibâret kalan geçmişin mühim şehirlerinden Harput'un en meşhur ulemâ âilesi Efendigillerin XIX ve XX. asırda yaşamış efrâdından Harput müftüsü Ömer Naîmî Efendi (ö. 1299/1882) ve torunu Ma'mûretü'l-azîz/El'azîz müftüsü Mehmed Kemâleddin Efendi'nin [Erdem, ö. 1936] katarakt (göze perde inmesi, ak basma) macerâsını dile getirdikleri manzumeler Kemâleddin Efendi'ye tedâvisi sürecinde refâkat eden oğlu avukat, Sarıyer ve Beyoğlu (İstanbul) Müftüsü Ömer Naîmî Bey'in de (Erdem/ Efendigil, ö. 1966) bu serüveni yazdığı şiirleri eşliğinde ele alınacaktır. Makaleye konu edineceğimiz bir başka zât ise Kemâleddin Efendi'nin İstanbul'da tedâvi olduğu göz tabibi Mehmed Esad [Işık, ö. 1936] Paşa'dır. Esad Paşa'nın da şâir ruhlu yapısı şiiri bu macerânın ortak paydası hâline getirmiştir. Kemâleddin Efendi ve Ömer Naîmî Bey'in şiirlerinde onu övgüyle anmaları, hattâ Kemâleddin Efendi'nin onun tabibliğini medheden bir manzume kaleme alması hasebiyle önce Esad Paşa'nın hayatı ve şiirle alâkası hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

1. Mehmed Esad Paşa ve Şiir

Esad Paşa 1281/1865'te İstanbul'da doğmuş, 1306/1889'da Mekteb-i Tıbbiyye'yi bitirmiş, tabib yüzbaşı sıfatıyla göz hastalıkları sahasında ihtisas yapmak üzere aynı yıl Paris'e gönderilmiş, 1311/1894'e kadar orada eğitim ve klinik çalışmalarını sürdürmüş, göz hastalıkları mütehassısı olarak bu tarihte İstanbul'a dönmüştür. 1316/1899'da Mekteb-i Tıbbiyye'de müderris

olmuş, 1330/1912'de Sıhhiyye Umûmî Müdürlüğüne getirilmiştir.¹ Esad Paşa Anadolu'nun ilk müstakil göz kliniğini kurmuş; göz muâyenesinde gözün içini aydınlatıp görmeye yarayan oftalmoskop âletini geliştirerek "Ophtalmoscobe Essad" adıyla tıp literatürüne geçirmiştir.² Askerlikten kaçmak, vazife almamak, kendini malul göstererek bazı haklardan istifade etmek gibi maksatlara binâen göz hastası olduklarını ileri sürenlerin (mütemâriz) muâyenesinde kullandığı "Stéréoscobe Essad" adlı âlet de onun icatlarındandır.³ Sahasıyla ilgili birtakım raporlar ve risâleler kaleme alan Esad Paşa sosyal ve siyâsî faaliyetleri ile de dikkat çekmiş, hatta bu yönü zaman zaman mütehassıslığından daha çok konuşulmuştur. İttihat ve Terakki, Milli Talim ve Terbiye, Milli Kongre, Hilâl-ı Ahmer, Osmanlı Çiftçiler Cemiyeti, Müdâfaa-i Milliye gibi cemiyet ve teşkilatların kuruluşunda yer alarak bazı vazifeler üstlenmiş, Kuvâ-yı Milliye ile birlikte çalışarak işgal kuvvetlerine karşı mücâdele etmiştir.⁴ 16 Mart 1920'de İstanbul ikinci kez işgâl edilince İttihat ve Terakki Cemiyeti çatısı altında yaptığı birtakım işler, siyâsî faaliyet ve görüşleri sebebiyle İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderilmiştir. Kasım 1921'de sürgünden dönmüş, bir müddet Ankara'da kaldıktan sonra İstanbul'a gelerek siyasi faaliyetlerden tamamen el çekmiş, Dârülfünûn Tıbbiyye'de 1933'teki Üniversite Reformu'na kadar serîriyyât-ı ayniyye (göz hastalıkları) müderrisliği yapmış, vefâtına kadar da evinde muâyenehâneye çevirdiği bir odada mesleğini icrâ etmiştir.⁵ Esad Paşa Kemâleddin Efendi'nin vefâtından bir gün önce 1 Şubat 1936'da 71 yaşındayken vefât etmiş, na'şısı Çamlıca'daki Kısıklı (Çakıldağ)

¹ Bk. Hasan Basri Sayı, *Osmanlı Belgeleri Işığında Dr. Esat Bey'in Biyografisi ve Görme Engellilere Yönelik Eğitim Çalışmaları*, yüksek lisans tezi, Konya 2008, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 7-12, 18; Hıdır Kadircan Keskinbora, *Bilimde, Siyasette, Milli Mücadelede Bir Işık: Esad Işık*, İstanbul: Som Kitap, 2010, s. 79-82. (Keskinbora'nın bu eseri İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü'nde 2006'da hazırlanan *Mehmet Esat Işık Paşa Hayatı, Tıp Tarihimizdeki ve Türk Oftalmoloji Tarihindeki Yeri ve Katkıları* başlıklı doktora tezinin kitaplaşmış halidir. Hasan Basri Sayı hazırladığı yüksek lisans tezinde Keskinbora'nın bazı yanlışlarına da dikkat çekip bunları tashih ettiği için yer yer onun çalışmasını öncelikle.)

² Şeref Etker, "Ophtalmoscope Essad", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, IX/1-2 (İstanbul 2007-2008), s. 151-155; H.K. Keskinbora, *Bilimde, Siyasette, Milli Mücadelede Bir Işık: Esad Işık*, s. 354, 397.

³ H.K. Keskinbora, *Bilimde, Siyasette, Milli Mücadelede Bir Işık: Esad Işık*, s. 397. Esad Paşa'nın bu konuyla ilgili bir yazısı için bk. A. Naki- Süreyyâ Sâlim- H. Vâhid, *İstanbul Tıp Fakültesi Serîriyyât-ı Ayniyye Müderrisi Doktor Es'ad Paşa'nın Serîriyyât-ı Ayniyye Dersleri*, "Temâruz", [İstanbul:] Matbaa-i Orhaniye, 1917, s. 105-116.

⁴ H.K. Keskinbora, *Bilimde, Siyasette, Milli Mücadelede Bir Işık: Esad Işık*, s. 203-213.

⁵ Şeref Etker, "Ophtalmoscope Essad", s. 156-157.

Mezarlığına defnedilmiştir.⁶ Milli Mücadele esnasında onun Çamlıca'daki çiftliğinde bulunan köşkü Üsküdar Özbekler Tekkesi'nden getirilen mühim-mâtın saklanma ve Alemdağı mıntikasına intikâl edilme mekânlarından biriydi. Bu çiftlik bilâhère Işık âilesinin elinden alınarak istimlâke açılmıştır.⁷ Çamlıca eteklerinde 1960'ların sonunda kurulan Esatpaşa Mahallesi adını Esad Işık Paşa'dan almış olmalıdır.⁸

İttihatçılığı malum ve müsellemler, hitâbeti de çok iyi olan Esad Paşa bu cemiyetin çatısı altında yürüttüğü birçok faaliyet ile münevver kişiliğini gözler önüne sermiştir. Paşa'nın risâleleri incelendiğinde edebî yönünün de güçlü olduğu görülür. Ara sıra şiirler yazmakla beraber Esad Paşa kendini şâir görmemektedir. Zira ona göre şâirlik başlıbaşına bir meşgaledir. 1326/1908'de Mekteb-i Tıbbiyye'de yaptığı konuşmasında “*Bir insan aynı zamanda müteaddid şeylerle iştigâl ederse iktidâr-ı şahsîsini taksîm edeceğinden matlûb olan istifâdeyi elde edemez. Bir kimse aynı zamanda hem şâir, hem muharrir, hem mühendis olamaz. Bu sûretle hareket etmiş olursa hiçbir sûretle temeyyüz edemez!*” diyerek şâirliğin başka bir işle yürüyemeyeceğini vurgulamıştır.⁹ Bununla birlikte şiire kayıtsız kaldığı söylenemez. Yazdığı bazı beyitleri hattatlar tarafından yazılıp duvarları süsleyecek kadar sevilmiştir. Nâmîk Kemâl'den duyduğu “*Akla karayı seçecek kadar iz'ânı olan adam bu memlekette yaşamaz!*” sözüne atfen söylediği

*Bir şahıs olsa da medîdü'l-basar
Bir de gözlük takarak etse nazar
Kalkmayınca zulmet-i cehl aradan
Edemez tefrik akı karadan*

şeklindeki kit'ası,

*Kıymetin fehmetmek istersen cihâz-ı rü'yetin
Ma'kes-i ervâh olan bu şu'le-i enzâra bak
Varsa isti'dâd eğer tahlîl-i enzâr etmege
Annenin çeşmindeki âb-ı tahassür-bâra bak*

⁶ H.B. Sayı, *Osmanlı Belgeleri Işığında Dr. Esat Bey'in Biyografisi*, s. 45; Turay Yayla, *Diplomat Hasan Esat Işık'ın Biyografisi*, yüksek lisans tezi, İstanbul 2014, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 209.

⁷ H.B. Sayı, *Osmanlı Belgeleri Işığında Dr. Esat Bey'in Biyografisi*, s. 43.

⁸ Bununla birlikte bazı güvenilir olmayan internet sitelerinde herhangi bir kaynak belirtilmeden Esatpaşa Mahallesi'nin adını Çanakkale Muharebeleri kahramanlarından Mehmed Esad Paşa'dan [Bülkat, ö. 1952] aldığı kaydedilmektedir.

⁹ *Muallim Saâdetlü Es'ad Paşa Hazretlerinin Nutuklarıdır*, İstanbul: Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiyye-i Şâhâne Matbaası, 1324, s. 10.

kıt'ası,

*Acırım ben o zaîf gözlülerin hâllerine
Hurde eşyâyı görür nûr-ı hakîkatı görmez*

**

*İhtiyârımla aceb ben hiç olur muydum tabîb
Ger bileydim âlemin bunca devâsız derdini*

**

*Cehl ile kör olanın açamaz gözlerini
Ne o hürmetli tokat ne de kemâl bıçağı*

**

*İ'tidâli i'tiyâd etmiş olanlar çok yaşar
İbtîlâdır öldüren vaktinden önce âdemi*

**

*Keşf-i esrâr-ı hakikat etmek istersen eger
Hâdisât-ı âlemi hakkıyla tahlîl etmeli*

gibi beyitleri onun hikmetli söyleyişlerine örnek verilebilir.¹⁰ Özellikle Malta sürgünündeiken âilesine gönderdiği mektuplarda âile hasreti ve vatan sevgisine dair bazı manzumeler kaydettiği görülmektedir. Eşi Makbule Hanım'a yazdığı bu mektuplardan birine "Sen de bilirsin ki ben şâir değilim. Bu cihetle çok sanat arama; ancak samimiyetimden şüphelen olmasın." cümleleriyle¹¹ şiirde aradığı hususun sanattan ziyâde his olduğunu ifade eden Esad Paşa'nın vatan sevgisine dâir şu şiiri hem bu husustaki düşüncesinin hem de hayatının sergüzeştinin veciz numûnelerinden biridir:

*Varlığımdan bî-haber âvâre dâim münkesir
Her taraftan hâtırı nâşâd kalbi müstetir
Görmedim râhat cihânda bilmedim ârâm nedir
Âteş-i aşk-ı vatandır gönlümü teshîr eden*

*Ayrılp yurttan vatandan şimdi düştüm gurbete
Bî-amân düşmân elinden zahm u zulm ü nahvete*

¹⁰ Veli Behçet Kurdoğlu, *Şâir Tabîbler*, İstanbul: Baha Matbaası, 1967, s. 281-282; H.K. Keskinbora, *Bilimde, Siyasette, Milli Mücadelede Bir Işık: Esad Işık*, s. 384-389.

¹¹ bk. H.K. Keskinbora, *Bilimde, Siyasette, Milli Mücadelede Bir Işık: Esad Işık*, s. 290.

*Ben fakat feryâd etmem inlemem ölsem dahi
Âteş-i aşk-ı vatandır gönümü teshîr eden¹²*

Malta'dayken 29 Mart 1921 tarihinde "Refik-i felâketim Muammer Beyefendi birâderimize Malta hâtırası" notuyla gönderdiği bir fotoğrafının üzerine yazdığı şu kıt'a da vatan ve millet aşkının tezâhürlerinden biridir:

*Kalmadı saçtan eser başımda ammâ zindeyim
İrkımın mensûbuyum Türk pençe-i pûlâdıyım
Milletim etsin te'âlî işte bu gâyem benim
Her şümûliyle mücâhid bir vatan evlâdıyım¹³*

Bununla birlikte şahsî meselelerden ötürü Esad Paşa'dan hazzetmeyen hattâ ona husûmet besleyen eski dostu Doktor Rıza Nur (ö. 1942), *Hayat ve Hâtıratım* isimli eserinde onu hemen her vesileyle tenkid etmekte, asabî, huysuz, mağrur, vatanperverlikle alâkası olmayan bir menfaatperest ve câhil saymakta, bir yerde de sözü onun şâirliğine getirerek "Kâh şiir yazar. Bu nedir bilir misiniz? Mısra mısra sıralanmış nesir. Ne vezin, ne dürüst kaşıye, hiçbir şey yoktur. Hattâ gramer hatası ile dolu ve fikirce sıfır bir şeydir." demektedir.¹⁴ Ancak Paşa'nın yukarıda bazı örneklerini verdiğimiz şiirleri Rıza Nur'un onun edebî yönüne dair tenkidlerinin ne kadar temelsiz olduğunu göstermektedir.

Esad Paşa'nın en çok sevdiği şâirler Nâmık Kemâl ve Tevfik Fikret'tir. Hattâ Tevfik Fikret'e hayranlığı sebebiyle ikinci eşi Makbule Hanım'dan doğan erkek çocuğuna onun adını vermek istemiş, fakat eşinin, babası Hasan Hilmî Paşa'nın adını koymak istemesi üzerine "Hasan Fikret"te karar kılmışlardır.¹⁵ Esad Paşa'nın Makbule Hanım'dan doğan kızı Tomris'e (Atikkan) Malta'dayken gönderdiği kartta yazdığı şu cümleler onun

¹² a.g.e., s. 387-388.

¹³ H.B. Sayı, *Osmanlı Belgeleri Işığında Dr. Esat Bey'in Biyografisi*, s. 110.

¹⁴ Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, İstanbul: Altındağ Yayınevi, 1967, II, 368-369. Malta sürgününden sonra Ankara'ya gitmesine rağmen kendisinden uzak duran Atatürk de *Nutuk*'da Esad Paşa ile ilgili kat'î bir fikre sahip olmamakla beraber Rıza Nur'un iddialarıyla örtüşen birtakım sözler duyduğunu söylemektedir: "Göz tabibi Es'ad Paşa hakkında kat'î bir fikrim yoktur. Yalnız bazıları bu zâtı son derece mahdûdü'l-fikr, pek fazla haris-i şân ü şöhret gösteriyorlar." (Kemal Atatürk, *Nutuk*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970, I, 269.)

¹⁵ Brüksel, Moskova, Paris büyükelçilikleri yapan ve bir müddet Savunma Bakanlığı görevinde de bulunan Hasan Bey (Işık, ö. 1989) bilâhère babasına nisbetle Hasan Esat adıyla anılmış, Fikret ismi kullanılmamıştır. (Tefferruatlı bilgi için bk. H.K. Keskinbora, *Bilimde, Siyasette, Milli Mücadelede Bir Işık: Esad Işık*, s. 162; Turay Yayla, *Diplomat Hasan Esat Işık'ın Biyografisi*, s. 13.)

çocuklarını da imânla ve şiir sevgisiyle büyötmek istediğini ortaya koymaktadır:

“Benim Sevgili Kızım Tomris, ... açık havalarda Fikret ile oyna, vaktinde yat, uykunu iyi uyu, anneni üzme, namaz kıl, Allâh’a dua et. Bunları tamamen yapar isen ben çabuk gelir seni sineme basar, öper ve çok severim, benim çaçaron nanuşum. Sana yazdığım şiirleri ezberle.”¹⁶

Esad Paşa’nın talebelerinden Süheyl Ünver’in onunla ilgili kaydettiği “... Yüksek bir ahlâka sahip... Şâir, edip, pek ileride ve ferâgatli ve mevki hırsı olmayan hakiki vatanperver. İyi bir muallim ve mürşid...” şeklindeki satırlar,¹⁷ ona “Işık” soyadını alma sebebini sorması üzerine “Küfre giden yol sönsün, İslâmiyet parlasın, İslâmiyet’i mahveden cehl kalksın diye...” şeklinde aldığı cevap¹⁸ ve Esad Paşa’nın klinikte çekilmiş bir fotoğrafının arkasına talebelerinin yazdığı şu kıt’a onun hamiyet-i diniyyesi, hazâkat ve şahsiyetine ışık tutmaktadır:

Her kelâmı ayrı hikmet her sözü dürr ü güher

Muhterem Es’ad Paşa sâhib-i izz ü vakar

Sâde bu Dârü’l-fünûn’da on dokuz binden mezîd

Hastaya oldu tedâvi etdiği mikdâr resîd

Mültefüt nâzik şefîk ciddî mürüvvetli reşîd

Bu maiyyetde geçen günler bizimçün yevm-i ıyd¹⁹

Kanaatimizce Kemâleddin Efendi’nin ve Ömer Naîmî Bey’in Esad Paşa’ya ithâfen şiirler yazmalarının temelinde ondaki bu şâirlik rûhu bulunmaktadır.

2. Kasîde-i Bürde Şârihi, Harput Müftüsü Ömer Naîmî Efendi’nin Gözlerini Kaybetmesi

Arşiv belgelerini ve bazı biyografik çalışmaları incelediğimizde Efendîgil âilesinin dededen toruna göz hastalıklarıyla mücâdele ettiklerini görürüz. Kemâleddin Efendi’nin dedesi “Kasîde-i Bürde Şârihi” nâmıyla meşhûr,²⁰

¹⁶ H.K. Keskinbora, *Bilimde, Siyasette, Milli Mücadelede Bir Işık: Esad Işık*, s. 313.

¹⁷ a.g.e., s. 165-166.

¹⁸ a.g.e., s. 392. Esasen akla ilk gelen husus göz tabibi olduğu için bu soyadını seçtiğidir.

¹⁹ a.g.e., s. 87.

²⁰ Ömer Naîmî Efendi Mısırlı sûfi ve şâir Muhammed b. Saîd el-Bûsirî’nin (ö. 695/1296) Hz. Peygamber için yazdığı 160-165 beyitlik *Kasidetü’l-bürde* ve *Kasidetü’l-bür’e* diye şöhret bulmuş *el-Kevâkibü’l-dürriyye fi medhi Hayri’l-berriyye* adlı kasîdesini gençlik yıllarında *Asîdetü’ş-şühde şerhu Kasîdeti’l-bürde* adıyla şerhetmiş, bu şerh başta Anadolu coğrafyası olmak üzere birçok İslam memleketinde üne kavuşmuş, farklı yerlerde defalarca basılmıştır.

Harput müftüsü Ömer Nâimî Efendi'nin 1858'de henüz 57 yaşındayken iki gözüne perde inmiş,²¹ yapılan tedâviler fayda vermemiştir. Yaklaşık dokuz senenin ardından 1866'da imlâ yoluyla telif ettiği 652 beyitlik *Manzûme-i Nâimiyye* isimli nasihatnâmesinin girişinde başına gelen bu felâkete değinmekte ve yıllar sonra torunu Kemâleddin Efendi'nin de sık sık tekrar edeceği üzere bunu Allah'ın bir imtihanı görerek O'na sığınmakta, O'ndan yardım istemektedir. Eserde konunun anlatıldığı kısım şöyledir:

Ömer nâmun Na'imî mahlasımdur
 Şehîrüm Şârih-i Bür'e'yle hâlâ
 Kazâ-i Harput oldu vatan hem
 Olurdu mesnedüm ki câh-ı fetvâ
 İderdüm neşr ü tadrîs-i ulûmı
 Kıldum ders ile tullâbı ihyâ
 Okurdum ehâdis-i şerîfe
 Dahı tefsîr-i Kur'ân'ı husûsâ
 Kıldum ba'zı te'lîf-i resâil
 Bu kuldân halk görürdi nef'-i evfâ
 Hutûr eylerdi kalbe gâhî gâhî
 Kılâm ben hasbihâlim nazm u imlâ
 Ferâid gibi hem niçe nasâyih
 Yazam ihvân için ola hedâyâ
 Benüm necl-i necîb Abdülhamîdüm²²
 Ola bu pend ile nefsi mürebbâ
 Tezekkür ömrüne oldum resîde
 Alâmetler bütûn oldu hüveydâ
 Meşîb oldu başım üzre misâfir
 Konuk için amel yok elde aslâ

²¹ İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, İstanbul: Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı, 1959, II, 154.

²² Ömer Naimî Efendi'nin oğludur. O da orta yaşlarda yakalandığı romatizma sebebiyle çabuk ihtiyarlamış, vefâtına kadar (1320/ 1902) bu illetten kurtulamamıştır. İbnülemin, Abdülhamid Hamdî Efendi'nin bu hastalıktan dolayı akrânına göre daha ihtiyâr göründüğünü söylemektedir (İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969, I, 549).

*Hatâyâmı tefekkür eyler iken
Tedârik niçe idem zahr-ı uhrâ
Kazâ indi bu abde nâgehânî
Dü çeşmüm nezle ile oldu beyzâ
Kitâbetle kitâbdan dûr oldum
Dahi tedrîs ü neşrimden müberrâ
Mekîn-i külbe-i ahzân olup ben
Hazîn olup didüm hayfâ dirîgâ
Ahâlî cümleten kıldı tahassür
Acır bu hâlîme ahbâb u a'dâ
N'idem takdîr-i Mevlâ oldu böyle
Didüm Ya 'kûb-veş "sabren cemîlâ"²³
Belânun a'zamı olur kirâma
'Amâ oldu mesâib içre uzmâ
Kazâyâ râzıyum elhamdülillâh
Belâ kullarına olur hedâyâ
Tefekkür eyler iken hikmetünde
Var anun hikmeti her şeyde zîrâ
Kuluna verdiği ni'meti almaz
Meger taksîr ide der-hakk-ı Mevlâ
Ri'âyet itmedüm hakk-ı İlâh'a
Bana viridi anınçün böyle belvâ
Egerçi abdini te'dîbdür ammâ
Mükâfâtın virür der-dâr-ı ukbâ
İlâhi afv kıl cümle kusûrum
Bu kulun yevm-i mahşer itme rüsvâ*

²³ Hz. Yakub oğlu Yûsuf'un (a.s) kanlı gömleğini görünce "فَصَبْرٌ جَمِيلٌ" "Bana düşen güzelce sabretmektir." demiş (Yûsuf 12/18), sonra da gözlerine perde inmiştir (Yûsuf 12/84). Ömer Naîmî Efendi'nin yukarıdaki mısırda kullandığı şekliyle "صَبْرًا جَمِيلًا" ibâresi Meâric Süresi'nin (70) 4. âyetinde geçmektedir. Burada da Allah Hz. Peygamber'e sabr-ı cemîl tavsiye etmektedir.

Niçe bin kez kabûl itdün du'âmı
Du'ânda olmadım Rabbim ben eşkâ
Ya hikmet mü'mine ol Rabb-ı izzet
Kadrdür kılacak cennâtı i'tâ
Velâkin yok yedinde zerre hayrı
Sebebsiz nice bula câ-yı a'lâ
Virür ol mü'mine böyle belâyı
Bu mihnetle bulur cennât-ı ulyâ
Sana ben hüsn-i zan itdüm İlâhî
Bu derdimçün mükâfât it atâyâ
Emîn eyle ceza'dan hem feza'dan
Sabr vir ücretim hem kılma imhâ²⁴

Yukarıdaki beyitlerden anlaşıldığına göre Ömer Naîmî Efendi Harput'ta bir yandan müftülük yaparken diğer yandan ilmî faaliyetlerle uğraşmakta, eserler yazıp öğrencilere tefsir ve hadis dersleri okutmakta, halka va'z u nasihatlerde bulunmaktadır. Kendini artık yaşlı saydığından oğlu Abdülhamid Efendi ve din kardeşlerinin istifâdesi için tecrübelerini ve nasihatlerini nazmedeceği bir eser kaleme almayı planlamaktadır. Ne yazık ki gözlerine birden inen perde onu yazıdan, kitaptan, ilmî faaliyetlerinden uzak bırakmıştır. Ahâlî, dost düşman kim varsa onun bu hâline çok üzülmekle beraber ona göre Allah'ın takdirine rızâ göstermekten başka çıkar yol yoktur. Kaldı ki belânın büyüğü büyüklere gelir ve belâ Hakk'ın kullarına hediyesidir. O, kendisine de en büyük belâ olan körlüğü lâıyk görmüştür, O'na şükretmek gerekir. O'nun her fiilinde bir hikmet vardır; O, kuluna verdiği nimeti eksiltir ama büsbütün almaz. Kulunu terbiye etmek maksadıyla onu belâlara duçar etse de âhirette ona mükâfatını verir. Ömer Naîmî Efendi Allah'ın emirlerini lâıykıyla yerine getirmediği için O'nun kendisini körlükle sınıdığını söylemekte, gözlerini kaybeden Hz. Yakub gibi "güzel bir sabır"la hüsn-i netice beklemekte, Allah'tan günâhlarını af, duâlarını kabul, derdine şifâ ihsân etmesi niyâzında bulunmaktadır.

1882'de 81 yaşındayken vefât eden Ömer Naîmî Efendi'nin sıhhatte kavuştuğuna dair herhangi bir kayıt yoktur.²⁵ Hocazâde Ahmed Hilmî

²⁴ Ömer Naîmî Harputî, *Manzûme-i Naîmiyye*, [Ma'mûretü'l-azîz]: Matbaa-i Müzellefzâde Rızâ Efendi, 1283, s. 2-4.

²⁵ İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, 156.

Efendi'nin "...nûr-ı basardan mahrûm oldukları hâlde yine neşr-i ulûm etmişlerdir." şeklindeki kaydından²⁶ vefâtına kadar bu hâliyle eğitim-öğretim faaliyeti içerisinde olduğunu anlıyoruz.

3. Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi'nin Gözleriyle İmtihânı

Abdülhamîd Hamdî Efendi'nin küçük oğlu müderris ve Ma'mûretü'l-azîz Müftüsü Mehmed Kemâleddin Efendi 1919'da göz rahatsızlığına yakalanmıştır. Zamanla dedesi Ömer Naîmî Efendi gibi onun da gözlerinde katarakt oluşmuş ve onu göremeyecek hâle getirmiştir. İbnülemin'e gönderdiği terceme-i hâlinde "*mücerred za'f-ı beden ve kesret-i mutâla'a hasebiyle tedricen gözlerime ağ su ve perde indiğinden*" şeklindeki ifâdesiyle rahatsızlığını vücûdunun zayıflığına ve çok kitap okumaya bağlamıştır.²⁷ Tedâvi için uğraşmasına rağmen El'azîz'de mütehasşis doktorlar olmadığından müsbet netice alamamış, yaşadığı teessür kendisini derinden sarsmıştır. Resmî ve hususî işlerinde aksaklıklar yaşayan, düzeni alt üst olan ve yaşama sevincini yitiren Kemâleddin Efendi'nin o günlerde yazdığı manzumeleri sayesinde bir yandan bu ruh hâlini, bir yandan ıztırâbını, öte yandan sabır ve metânetinin derecesini görme imkânına sahibiz. Onun bu manzumeleri oğlu Ömer Naîmî Bey'in Şark İstiklâl Mahkemesi'nce el konulan iki şiir defterinde kayıtlıdır. Kendisi de şâir olan Ömer Naîmî Bey, defterlerine beğendiği bazı manzumelerle birlikte kendisinin ve babasının birtakım şiirlerini yazmıştır. 1926'da âilece geçirdikleri bir soruşturma neticesinde Şark İstiklâl Mahkemesi'nce tutuklanmış, evlerinde yapılan aramalarda birçok evrâkla birlikte bu defterlere de el konulmuştur.²⁸ Mahkemeyi müteâkip serbest bırakılmışlarsa da defterler ve diğer evrâk kendilerine verilmemiştir. 92 yıl aradan sonra mahkeme arşivinin TBMM Başkanlığı'nın izniyle erişime açılması sonucu bu materyallere ulaşma imkânı bulduk.

Defterde Kemâleddin Efendi'nin katarakt meselesiyle alakalı 11 şiiri bulunmaktadır. Ömer Naîmî Bey'in el konulan bir başka defterinde de bu konuya dâir kendi yazdığı 3 şiiri vardır. Kemâleddin Efendi r. 1335/ m. 1919

²⁶ Hocazâde Ahmed Hilmî, "Tezkâr-ı Ebrâr: 16- Fâzıl-ı Bî-müdânî Harputî Hoca Ömer Naîmî Efendi Rahmetullâhi Aleyh", *Cerîde-i Sûfiyye*, sy. 24/7 (İstanbul 17 Eylül 1328 [30 Eylül 1912]), s. 6.

²⁷ İbnülemin bu varakayı Kemâleddin Efendi'nin kendisine gönderdiği şiir defterinin sonuna ilâştirmiştir. Tarafımızdan çalışılıp yayıma hazır hâle getirilen defter katalogda *Dîvânçe* adıyla kayıtlıysa da Kemâleddin Efendi'nin isimlendirmesine ve İbnülemin tarafından ilâştirilen sekiz varaklık terceme-i hâle atfen (vr. 1^b) *Ba'zı Eş'âr ve Terceme-i Hâl* demek daha doğrudur. (bk. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Blm. nr. 3125, vr. 33^b)

²⁸ Daha teferruatlı bilgi için bk. Ahmet Karataş, "Şairini Vazifesinden Edip Sürgüne Gönderen Bir Gazelin Hikâyesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, LIX/2 (2018), s. 83-111.

tarihli ilk manzumesine “Her hâl için Allah’a şükürler olsun” mânâsına gelen “*Elhamdülillâhi alâ külli hâl*” mısraıyla başlamaktadır. Hz. Yakub gibi gözlerine perde indiğini, bu sebeple bütün vaktinin gamla geçtiğini söylemektedir. Kitap okumak, ders vermek ve müftülük vazifesiyle meşgulken hepsinden uzak düşmek kendisini perişân etmiştir. Bu rahatsızlık sebebiyle müftülüğü yürütemeyeceği için vazifeyi bırakmak mecburiyetinde kalacağı, yerine de rakibi olarak gördüğü eski müftü Mehmed Fâik Efendi’nin (ö. 1928)²⁹ geçeceğinden korkmaktadır. Ancak yine de gözünün makam ve mevkide olmadığını, oğlu Naîmî’nin hocası da olduğu için derslerin inkıtâmın kendisini üzdüğünü belirtmektedir. Bir yandan görmeyen gözlerle sürececek hayatı istemediğini söyleyerek ölümü dilerken öte yandan bu belâyı da Allah’ın takdiri görerek dedesi gibi Allah’a hamd etmekte ve şifâ vermesi için O’na tazarruda bulunmaktadır. Manzumenin tamamı şu şekildedir:

Elhamdülillâhi alâ külli hâl
Oldu bana şimdi beher gün makâl
Gözlerim ağardı da Ya’kûbveş
Gamla geçer cümle nehâr ü leyâl
Devr-i kitâb eyler iken dâimâ
Dûr-ı kitâb oldum İlâhi bu sâl
Dersi de iftâyı da terk eyledi
Bunca hevesler ile Müftî Kemâl
İster ise Fâik eger müftîlik
Eyleyecek işte demek inhilâl
Hiç merâmım degil Allâh bilir
Gitse elimde bulunan câh u mâl
Dersi tamâm olsa idi oğlumun
Bulmaz idi bende teessür mecâl
Hâl-i amâ ile hayât istemem
Bulsa idi kâşki ömrüm zevâl

²⁹ Hayatı hakkında bilgi için bk. İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, 223-229; müftülük devresi ile ilgili bk. Ahmet Karataş, “Arşiv Vesîkalarına Göre Ma’mûretü’l-azîz (Elazığ) Vilâyetinde 1890’larda Başlayıp 1916’ya Kadar Devam Eden Müftülük Krizi”, *İslâmî İlimler Dergisi*, 14/2 (2019), s. 205-210.

*Neyleyelim hükm-i kazâ böylemiş
Etmez idim gerçi bu hâli hayâl
Hâsılı mümkün mü ki hâsıl ola
Nesne-i diğerle tecellî-i bâl
Bâri İlâhi beni lutfunla sen
Tîz beri et nâil-i bezm-i visâl
Ben de demek ceddime oldum misâl
Elhamdülillâhi alâ külli hâl*

335 [1919]³⁰

Devir ve muhîtime göre zengin sayılabilecek babadan miras bir kütüphaneye sahip olan Kemâleddin Efendi aşağıdaki kıt'asında her kitabını Hz. Yusuf'a benzetmekte, Hz. Yakub'un bir tek Yusuf'u kaybetmesiyle gözlerine perde indiğini, kendisinin ise milyonlara değer kitaplarından ayrıldığını, dünyaya karşı "of" demesinin sebebinin bu hicrân olduğunu ifade etmektedir:

*Eyledi Ya'kûb'u gamlı fırkati bir Yûsuf'un
Olmuş idi her kitâb ise birer Yûsuf bana
Ben ki milyonlar kadar mahbûbdan ayrılmışım
Lâyık olmaz mı demek dünyâya karşı uf bana³¹*

Aşağıdaki şiirinde Allah'ın kendisini yaratmasıyla birçok ihsâna mazhar kıldığını, O'nun lutfuyla okuduğunu, Kur'an'ı ezberlediğini, müftü olduğunu, böylece akranlarının önüne geçtiğini söyleyerek bu nimetlere şükretmesi gerekirken bunu ihmâl edip günâh, gaflet ve isyânla uğraştığı için O'nun da en büyük nimet olan göz nurunu kendisinden aldığını ifâde ve pişmanlığını izhâr etmektedir. Son yıllarında Muhyiddin İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) *Fütûhâtü'l-Mekkiye* ve *Füsûsu'l-hikem* isimli eserlerinin mütâlaasıyla meşgulken şimdi çoluk çocuğun diline ve ağlanacak duruma düştüğünü anlatarak Allah'tan Hz. Peygamber hürmetine afv ü mağfiret dilemektedir. Görme nimetinden mahrumiyeti "ölmeden evvel ölüm" saymakta, ilim öğrenmeye kudretinin kalmaması sebebiyle kendisini yaşayan ölü olarak tavsîf etmekte; insanlarla irtibatı kalmadığı için hüznler kulübesine dönen evini kabre benzetmektedir:

³⁰ Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0034.

³¹ Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0034.

Halk ederek Hazret-i Yezdân beni
Etmîş idi mazhar-ı ihsân beni
İlmi de tahsîle muvaffak edip
Eyledi hem hâfiz-ı Kur'ân beni
Müfti dahi eyleyerek beldede
Kılmış idi **fâik**-i akrân beni³²
Vâcib iken ni'mete şükreylemek
Eylemedim kapladı küfrân beni
Ni'metimin a'zamını selb edüp
Etdi bu yıl dâhil-i umyân beni
Ni'met-i Hak'dan hemân etdi ba'îd
Cürm ü güneş gâflet ü isyân beni
Bana Fütûhât ü Füsûs yâr iken³³
Anlatıyor şimdi de sıbyân beni
Ağlayalım ağlayalım muttasıl
Ağlasa şâyestedir ihvân beni
Tevbe İlâhi sana döndüm yine
Afv ile et nâil-i gufrân beni
Hazret-i Peygamber'e bağışlayup
Eyle visâlin ile şâdân beni
İşte budur ölmeden evvel ölüm
Kapladi mâdâm ki hirmân beni
Bende ki yok kudret-i tadrîs-i ilm
Bir müteharrîk ölüdür san beni
Kalmadı bir kimse ile ihtilât
Kabre kodu külbe-i ahzân beni³⁴

³² Kemâleddin Efendî'nin bu mısradaki "fâik" kelimesini sâbık müftü Fâik Efendî'yi telmîhen kullandığı kanaatindeyiz.

³³ Kemâleddin Efendî İbn Arabî'nin bu eserlerini mütâlaa etmesinin neticesinde *el-İrfânü'l-mahsûs*, *el-muktebes mine'l-Fütûhâti ve'l-Füsûs* adıyla bir risâle meydana getirmiştir (bk. Kemâleddin Efendî, *Dîvânçe*, 37^a).

³⁴ Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0035-36.

Kemâleddin Efendi, bu hâline üzülen oğlunu “her kemâlin bir zevâli”nin olduğunu hatırlatarak teskin etmeye çalışmakta, çok çalışıp Allah’ın lutfuyla fazîlet ve takvâda ecdâdına benzemesini istemektedir:

*Teessüf niçün eyliyorsun Naîmî
Zavallı baban da görüp de bu hâli
Hani herkesin bildiği şey değil mi
Olur her kemâlin nihâyet zevâli
Çalış sen olasın meger lutf-ı Hak’la
Vera’da fazîletde ceddin misâli*³⁵

Bu kısa manzumeyle aynı kafiye kaleme aldığı bir başka şiirinde Allah’a yalvaran Kemâleddin Efendi O’ndan kendisini bu hâl üzere bırakmamasını, kitaplarını garip, kendisini iş yapamaz durumdan kurtarmasını dilemektedir. Kitap ve ilim sevgisini dile getirdiği beyitlerinde bütün vaktini kitaplara geçirmişken, okumuş, okutmuş, müftülük makamını elde etmişken şimdi “ümmî” bir hâle gelmesinin teessürünü açığa vurmakta, Allah’a sığınarak gözlerindeki perdeyi kaldırmasını niyâz etmektedir:

*Bırakma bu hâliyle yâ Rab Kemâl’i
Kitâblar mu’attal kala kendi hâli
Bir an etmez iken zamânını tazyî’
Bütün boş geçer şimdi rûz u leyâli
Zavallı ne yapsın nasıl vakti geçsin
Kitaplarla idi bütün iştigâli
Okumuş okutmuş ve müftî de olmuş
Fakat şimdi oldu bir ümmî misâli
Senin afvına ancak etdim dehâlet
Kime arz edeyim Allâh bu hâli
İlâhî İlâhî İlâhî İlâhî
Bırakma amân gözlerimi kapalı*³⁶

Kemâleddin Efendi El’azîz’den ümidini kesince şöhretini duyduğu hâzık göz tabibi Esad Paşa’ya tedâvi olmak için İstanbul’a gitmeye karar vermiş, bu sebeple devrin El’azîz valisi Ali Gâlib Bey’e (ö. 1932) mürâcaat

³⁵ Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0036.

³⁶ Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0036.

edip İstanbul'a gitmek istediğini belirterek üç ay izin istemiştir. Ali Gâlib Bey Meşihat'e gönderdiği 21 Ağustos 1335/ 21 Ağustos 1919 tarihli telgrafta mevzuu özetleyerek çalışkan ve kemâl ehli bir zât olan Kemâleddin Efendi'nin mevsimin uygun olmasını da göz önünde bulundurarak bir an evvel tedâvi görmesinin zarûretini vurgulamış ve yokluğunda Harput (Dârülhilâfe) Medresesi müdürü Sâdık Efendi'nin vilâyet müftülüğüne vekâlet edeceğini belirtip Kemâleddin Efendi'ye üç ay izin verilmesini talep etmiştir.³⁷ Meşihat'ten 23 Ağustos 1919'da gönderilen cevâbî telgrafla gerekli izni alan Kemâleddin Efendi hazırlığını tamamlayarak oğlu Ömer Naîmî Bey'le birlikte Malatya, Sivas, Samsun güzergâhı üzerinden İstanbul'a gitmiştir. Kemâleddin Efendi'nin "İmâm Efendi" nâmıyla meşhur Nakşî-Hâlîdî şeyhi Osman Bedreddin Efendi'ye (ö. 1343/1924) ithâfen yazdığı aşağıda ele alacağımız gazelinde "yolda emniyet dahi yokdu" demesi zahmetli bir yolculuğa çıktıklarını göstermektedir. Ömer Naîmî Bey de 1938'de kaleme aldığı bir makalede babasıyla yaptığı bu yolculuğun meşak-katine dikkat çekerken Elaziz'den hareketlerinin ancak yirmi dördüncü günü İstanbul'a ulaşabildiklerini anlatmaktadır.³⁸

Esad Paşa ise o sıralar doktorluğundan ziyâde siyâsi ve sosyal faaliyetleri ile dikkatleri üzerine toplamakta, bir yandan Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti'nin başkanlığını yürütürken öte yandan kurucuları arasında bulunduğu Müdâfaa-i Milliye ve Millî Talim ve Terbiye cemiyetlerinin çalışmalarına iştirâk etmektedir. 1919 Haziran'ının ilk günlerinde dönemin Dâhiliye Vekili Ali

³⁷ "Telgrafnâme

Der-'aliyye Huzûr-ı 'Âli-i Meşihat-penâhi'ye

21/8/35 El'azîz

Vilâyet müftisi Kemâleddin Efendi'nin bir müddetden beri gözlerine ârız olan za'fiyetden pek muztarib ve burada mütehasıs olmadığından dolayı tedâvisinin müte'assir olmasına ve erbâb-ı fi'l ü kemâlât olan bu kıymetdâr vücûdun bir an evvel lüzûm-ı tedâvisi dahi mertebe-i vücûbda görülmesine binâen esnâ-yı gaybûbetinde vazîfesi Harput Medresesi müdürü Sâdık Efendi tarafından ifâ edilmek üzere mevsimin müsâ'adesinden bi'l-istifâde li-ecli't-tedâvi Dersa'âdet'e azîmeti için üç mâh me'zûniyet i'tâ ve emrinin telgrafla tebliğine müsâ'ade buyurulması ma'rûzdur.

21/8/35 [21 Ağustos 1919] Vâli Gâlib" (Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi, Kemâleddin Efendi dosyası.)

³⁸ "335 senesi içinde Elazığ'dan hareketimin yirmi dördüncü günü Hayderpaşa'ya muvaselet edebilmişim. Bu gün bu müddet günden saate indi. Elazığ'dan hareket eden bir yolcu 55-56 saat içerisinde vagonunda müsterihane mutaleesini yaparken, kahvesinin içerken Hayderpaşa'ya yetişmekte, yollarda beyhude geçireceği üzüntülü günleri iş ve gücüne sarf etmekte ve mes'ud olmaktadır. Elazığımız Cumhuriyetden evvel şümendüferi heyal da edemezdi. 500 kilometro uzakdan geçen tirenin hikâyesini seyyahlardan dinlerken ağzımızın suyu akar, ne mutlu memleketinde böyle bir vasita olanlara derdik..." N. Erdem, "Cumhuriy[e]tin Elazığ'daki Nurları", *Turan*, nr. 588 (29 1'nci Teşrin 938), s. 1.

Kemâl'in emriyle Kütahya'ya sürgün edilmiş, onun yerine Edhem Bey'in vekil olmasıyla Ağustos 1919'da İstanbul'a dönmüştür.³⁹

Eylül 1919'da İstanbul'a varıp Esad Paşa tarafından tedâvi sürecine alınan Kemâleddin Efendi'nin işi hemen bitmemiştir. Belli bir takvim içerisinde muâyeneler gerçekleşmiş, ameliyat öncesi ve sonrasında Kemâleddin Efendi müşâhede altında tutulmuştur. Ömer Naîmî Bey o meşakkatli günleri anlattığı aşağıdaki manzumesinde hem yolculuk zahmetini hem refâkat külfetini hem de İstanbul'daki me'yus ve perişân hallerini tasvir emektedir. Ona göre, babası keder veren bir ölü gibi durmakta, o da bir âbide huzurunda beklercesine sessizce onu beklemektedir. Esad Paşa'nın fırsat düşürdüğü muâyeneye gelmesi hastalara âdetâ taze hayat bahşetmektedir. İstanbul ise onun gözünde kadın yahut kazanç peşinde koşmaktan yorulmayan gâfil insanları ile "bir harâb mahzen" gibidir. Safâyı, zevki yitiren, elemsiz bir hayatı hayâl eden Ömer Naîmî Bey Allah'a sığınmakta, O'ndan şifâ ve saâdet dilemektedir. Babasının sabahlara kadar ıztırap içerisinde kıvranmasına dayanamamakta, bu zulmet hapisânesinden kendilerini kurtarmasını O'ndan istemektedir. Ömer Naîmî Bey'in bedbîn, hayattan bıkmış, ümidini kaybetmiş hâlini resmettiği manzume şu şekildedir:

Bihî Dersââdet

*Şu son sefer ki seferde geçirdiğim 'âm
Nedir ne rütbe ağırdır tasavvur eyleyemem
Önümde âh pederim guyâ bir hazîn meyyit
Huzûr-ı âbidede ben öyle bi't-tab' sâmit
Sitanbul oldu bana sanki bir harâb mahzen
Dîger nazarla bakardım hayâta âleme ben
Kudümü tâze hayâtlar verirdi hastaya âh
Eger gelirse Paşa bir vakit bulup gâh gâh
Safâyı zevki nasıl anladam cihânda beyim
Elemsiz olsa hayâtım bu en büyük zevkim
Koşar koşar ve yorulmaz bu gâfil insânlar
Kadın peşinde veyâhud kazançlı heyecânlar
Eger gelirse musîbet o dem tebeyyün eder
Ki boş yere koşulurmuş hayât yegâne keder*

³⁹ H.K. Keskinbora, *Bilimde, Siyasette, Milli Mücadelede Bir Işık: Esad Işık*, s. 214.

*Tebeyyün etdi bana hep zevâhir-i eşyâ
Cenâb-ı Hakk'a tazarru' u ondan istişfâ
İlâhi ben de bu türlü hayâtdan bıkdım
Keremle yüsrünü göster zıvanadan çıkdım
Babamla kıl bizi artık muzafferen mesrûr
Uyansın emret İlâhi bir evde nûr-ı sürûr
Sabâha dek pederim muztarib ü ben me'yûs
Zalâm içinde nedendir biz olmuşuz mahbûs
Elemle bilmiyorum yazdığım cihânda yine
Na'imî çöker keder kederle iken yine⁴⁰*

Benzer duygular içinde olan Kemâleddin Efendi'nin hastalığı ve nâ-müsâit şartları yüzünden namazlarını aksatması üzüntüsünü daha da artırmış, bu duygularını aşağıdaki manzumeyle kayda geçirmiştir:

*Bî-namâz etdi beni İstanbul
Acabâ özrüm olur mu makbûl
Bilirim gerçi kusûrum çokdur
N'ideyim kılmaya imkân yokdur
Hep kazâ eylerim inşâallâh
İstitâ'at verir ise Allâh
Bu kazâ etdi kazâya mecbûr
Yoksa ben etmez idim hiç kusûr⁴¹*

Tedâviler nihâyet müsbet netice vermiş, Kemâleddin Efendi'nin gözleri eski ferine ulaşmasa da yeniden görmeye başlamıştır. Yeniden hayata dönmüşçesine sevinen Kemâleddin Efendi'nin bu vesileyle imlâ ettirdiği şiiri şöyledir:

*Perde gelmişdi gözüme bayağı
Sol ile farkedemezdim sağımı
Geldim İstanbul'a mahdûmu alıp
Çokça ta'ciz eder idim uşağı*

⁴⁰ Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K067_D610-2_G047_0039-40.

⁴¹ Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0039.

Cümle hizmetlerimi kendi görüp
 Yakar idi çay için gaz ocağı
 Ameliyat için Es 'ad Paşa
 Tehyie etdi hemân bir bıçağı
 Fennini eyledi icrâ derhâl
 Kendi eliyle de yaptı yatağı
 Hamdü lillâh muvaffak oldu
 Bulmadı gerçi gözüm eski çağı
 Çıkdı **bir** def'a hesâb et târîh
 Zâil oldu gözümün neyse ağı
 زائل اولدی گوزيمن نيسه آغی⁴²

Ömer Naîmî Bey, karamsar ruh hâlini tasvir ettiği yukarıdaki “*Şu son sefer ki seferde geçirdiğim 'âm/ Nedir ne rütbe ağırdır tasavvur eyleyemem*” matla'lı şiirini yazdıktan üç gün sonra babasının görmeye başlaması üzerine bu defa sürûrunu âşikâr eden aşağıdaki manzumeyi kaleme almıştır. Ömer Naîmî Bey manzumesinde yaşadığı sevinç karşısında Allah'a nasıl şükredeceğini bilemediğini, secdelere kapanıp uzun zaman başını yerden kaldırmaması gerektiğini söylemektedir. Şeyhleri İmâm Efendi'nin üzerlerinde hiç eksik olmayan himmet ve inâyetinin de bu hususta önemli bir tesir icrâ ettiğini düşünmekte, bir an önce Harput'a varıp, “*O kutb-ı gavs-ı zamânın, o âdem-i kâmilin*” feyiz veren huzurunda boyun eğip huşû ve emniyet içinde sohbetinden istifâde etmenin hayâl ve heyecânını duyduğunu söylemekte, bu vesileyle ona arz-ı şükran etmektedir. Ona yakinken zaten hürmette kusur etmediğini, bu uzak kalışa artık tahammülünün kalmadığını beyân ile nefret ettiği ve “*şu pis muhît*” dediği İstanbul'dan kurtulup Harput'a vâsıl olmak için yine ondan meded dilemektedir.⁴³

⁴² Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0038. Bu imlâya göre tarih 1359-1= 1358 çıkmaktadır. Oysa çıkması gereken 1919'a tekâbül eden “1339-1= 1338”dir.

⁴³ İmâm Efendi'ye bağlılığını ve hürmetini bu derece müfritâne âşikâr eden Ömer Naîmî Bey, birkaç yıl sonra Şark İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanırken o sıralar vefât etmiş olan İmâm Efendi'yle irtibatını sorgulayan savcının sorularını geçiştirecek, İmâm Efendi için “*Bendenizce bir kıymet-i mahsûsası yoktu.*” diyecektir. (bk. Ahmet Karataş, “Şark İstiklâl Mahkemesi'nin Belgeleri Işığında İmâm Efendi (Osman Bedreddin Erzurumî) ile Harput Ulemâsından Müftü Kemâleddin Efendi Arasındaki Mürşid-Mürîd İrtibâtı”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 11 [2018], s. 167-168.)

Üç Gün Sonra:

*Bu yolda ağlayarak ben yazar iken eş'âr
 Bir anda oldu mübeddel o gördüğüm a'sâr
 Cenâb- Hak bize lutfetdi bir ilâhî nûr
 Pederde nûr-ı basarlar oğulda nûr-ı sürûr
 Cenâb-ı Hakk'a şükür lutfedip bize rü'yet
 Bütün bir âileye eyledi hemân nusret
 Edâ-yı şükürünü bilmem ne vecihle yapsak
 Sücûd-ı şükre kapansak uzun zaman kalsak
 Bu bâbda lutfunu nisyân olur mu hiç kâbil
 O kutb-ı gavs-ı zamânın o âdem-i kâmil
 Ki pek çok etdi bize himmet ü inâyetler
 Şehirde hânede yolda azîm sıyânetler
 Huzûr-ı feyze yetişsek İmâm Bedreddîn
 Füyûz-ı sohbetin alsak hazî' haşî' ü emîn
 Yakında[y]ken sana zâten tutar idim hürmet
 Uzakda zerre kadar vermedi amân firkat
 Amân yetişsem İlâhî huzûr-ı Şeyh'e bugün
 Firâk bitdi tahammül inâyet et de sükûn
 Pederle ben edelim biz hemân çabuk avdet
 Şu pis muhîte nedendir bu etdiğim nefret
 Na'imî himmetin eyler devâmlı istirhâm
 İnâyet eyle de gelsin yeter bu hüzn-i âlâm⁴⁴*

Sağlığına kavuşan Kemâleddin Efendi doktoru Esad Paşa'ya minnettârdır. İmlâ yoluyla Ömer Naîmî Bey'e yazdığını teşekkür gazelinde⁴⁵ Paşa'yı Allah'ın insanlara bahşettiği büyük bir nimet olarak gördüğünü ifade etmektedir. İnsanları sıhate kavuşturduğu için ona Hz. İsa nefesli, âlemin

⁴⁴ Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K067_D610-2_G047_0040-41.

⁴⁵ Kemâleddin Efendi bazı şiirlerini kaydedip İbnülemin'e gönderdiği defterine bu gazeli de almış ve bununla ilgili şu notu düşmüştür: "Gözüme ameliyat yaptığı sırada göz tabibi Es'ad Paşa için söylenmiş, bi-tariki'l-implâ yazdırılmıştır." (Kemâleddin Efendi, *Dîvânçe*, vr. 6^b.)

mürşidi dense sezâdır. Kemâleddin Efendi muhtemelen Paşa'nın son dönemlerde yaşadığı siyâsî sıkıntılara ve sürgüne atfen tabiatı ve tabâbeti nâzik bu zâtın kıymetini “kör millet”in takdir edemediğinden dert yanmaktadır. Kendisi hakkında ebediyyen şükran ve minnet hisleri taşıyacağı Paşa'ya yazdığı mevzubahis gazel şöyledir:

*Es'ad Paşa'ya*⁴⁶
Bize Hakk'ın ulu bir ni'meti Es'ad Paşa
Çünkü ihyâ ediyor milleti Es'ad Paşa
*Açıyor gözleri İsí nefesi câiz olup*⁴⁷
Aldı hakkı ile bu şöhreti Es'ad Paşa
Âlemin mürşididir dense sezâdır el-hak
Bize ibrâz ediyor kudreti Es'ad Paşa
Hazretin kadrini takdîr edemez kör millet
Bilir elbet dahi bu hikmeti Es'ad Paşa
Tab'ı da tıbbı gibi nâzik imiş Paşa'nın
*Celb eder anınçün dikkati Es'ad Paşa*⁴⁸
*Tâ ebed şükr-güzârı kalacak Müftü Kemâl*⁴⁹
Çünkü yükletdi ona minneti Es'ad Paşa
(Muharrem 1338⁵⁰/ 28 Eylül 335 Pazar [1919])

⁴⁶ Bu gazeli hem Kemâleddin Efendi bir mecmuanın boş varağına kaydetmiş, hem de Ömer Naîmî kendi defterine yazmıştır. (Kemâleddin Efendi'nin kaydı için bk. *Mecmua*, Ankara Üniversitesi Kütüphanesi Yazmaları, nr. 38182, vr. nr. yok.)

⁴⁷ nefesi câiz: nefes hâiz (Ö.N nüshası)

⁴⁸ Bu beyit Kemâleddin Efendi'nin kaydında yoktur.

⁴⁹ kalacak: olacak (Ö.N nüshası)

⁵⁰ Kemâleddin Efendi gazeli yazdığı tarihi kendi mecmuasında ve bilâhere buradan istinsâh ederek İbnülemin'e gönderdiği deftere “Muharrem 1336” şeklinde kaydetmiştir. Fakat arşiv belgeleri ve Ömer Naimî'nin kaydettiği tarihi dikkate aldığımızda doğru tarihin “Muharrem 1338” olması gerektiğini düşünüyoruz. Dolayısıyla Kemâleddin Efendi'nin henüz arşiv belgeleri erişime açılmamışken hayatını kaleme aldığımız “Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi” başlıklı makalede bu tarihe atfen İstanbul'a 1917'de tedavi maksatlı geldiğini yazmış, ikinci defa da 1919'da gelmek zorunda kaldığını ilâve etmiştik. Bu durumda onun 1917'de İstanbul'a gelmediği ortaya çıkmaktadır. (Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0038. Kemaleddin Efendi'nin “Muharrem 1336” kaydı için bk. *Mecmua*, Ankara Üniversitesi Kütüphanesi Yazmaları, nr. 38182, vr. nr. yok; Kemâleddin Efendi, *Dîvânçe*, vr. 6^b; Ahmet Karataş, “Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 49 [2015], s. 73.)

Ömer Naîmî Bey de ilim hanedanının vârisleri olarak mesud bir âile iken görmezlik sebebiyle düzensiz hâle gelen hayatlarını yeniden intizâma sokup kendilerini âdetâ ihyâ eden Esad Paşa'ya şükran borçludur. Aşağıdaki gazel bu borcun ifâsı mâhiyetindedir:

İstanbul'da

Bir âileydik mes'ûd u şadân

Görmezlik etdi şimdi perîşân

Lutfetdi Es'ad Paşa yediyle

Bir başka gözler ol ulu Yezdân

Paşa'ya lâyük etmek teşekkür

Mümkün değil ki ben edem erzân

Bir hânedânın ihyâsına Hak

Ol zâtla kıldı lutf ile ihsân

Şükret Na'imî Allâh'a dâim

*Etdi i'âde rü'yet ü ikân*⁵¹

Ömer Naîmî Bey İstanbul'daki vaziyetlerinden Harput'taki hane halkını da sık sık gönderdiği mektuplar vâsıtasıyla haberdâr etmiştir. O mektuplardan bugüne Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi'nde saklı yalnız biri ulaşabilmiştir. Ömer Naîmî Bey'in kardeşi Abdülhamid Hamdî Bey'e gönderdiği 4 Kasım 1919 tarihli bu mektup, içinde buldukları şartları, yaptıkları ziyaretleri anlatması bakımından dikkate değerdir. Mektuptan anlaşıldığına göre Ömer Naîmî Bey mektubu yazdığı gün babasını muâyenehâneye götürmüş, Esad Paşa daha çabuk iyileşen bir gözün derecesini ölçerek ona gözlük yazmıştır. Nekâhet döneminden istifâde ile dışarı çıkmaya başlamışlar, hattâ sâbık Şeyhülislâm Mustafa Sabrî Efendi'nin⁵² isteği üzerine Fâtih Medresesi dersîâmlarından Harputlu Mustafa Efendi vâsıtasıyla onu ziyarete gitmiş-

⁵¹ Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K067_D610-2_G047_0038-39.)

⁵² Damat Ferid Paşa hükûmetlerinde şeyhülislâmlik yapan Mustafa Sabri Efendi Sevr Antlaşmasını savunması, Millî Mücadele hareketine karşı sert tedbirlerin alınmasını istemesi ve Atatürk'e geniş yetkiler verilmesine karşı çıkması gibi sebeplerle Cumhuriyet'in ilânından sonra 150'likler listesine alınıp vatandaşlıktan çıkarılınca yurdu terketmiş, çeşitli yerlerde yıllarını geçirdikten sonra Mısır'a yerleşmiş ve 1954'te Kahire'de vefat etmiştir. (Hakkında geniş bilgi için bk. İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, İstanbul: Risale Yayınları, 1987, II, 261-293; Ali Sarıkoyuncu, "Şeyhülislam Mustafa Sabri'nin Millî Mücadele ve Atatürk İnkılabları Karşısı Tutum ve Davranışları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIII/39 [Ankara 1997], s. 787-812.)

lerdir. Mustafa Sabri Efendi müsâfirlerine pek hürmetkâr ve mükrim davranmıştır.⁵³

Ömer Naîmî Bey'in mektupta anlattığı son mevzular ise yaşadıkları para sıkıntısı ve İstanbul'un hava durumudur. Mektubun tamamı bugünkü harflere aktardığımız hâliyle şöyledir:

⁵³ Ömer Naîmî Bey'in bu kısmı yazdığı satırlar Şark İstiklâl Mahkemesi Heyeti tarafından işaretlenmiş ve sorgu esnasında her ikisine de bu ziyaretin sebebi sorulmuştur. Kemâleddin Efendi kendisine sorulan “Şeyhülislâm Hoca Sabrî Efendi’yi tanır mısınız? Ne sûretle?” sorusuna “Tanırım. İstanbul’a gittiğimde görüşmüştüm. 335’te [1919] işğâl esnasında görüştüm. O zaman Gâzi Paşa Hazretleri Sivas’ta idiler. Teşkilât-ı Millîye yeni başlamıştı.” şeklinde cevap vermiş (Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K067_D610-1_G005_0014);⁵³ Ömer Naîmî’yle ise şöyle bir muhâvere vuku bulmuştur:

- Siz mütâreke zamânında İstanbul’a gittiniz mi?
- Pederimle birlikte 335 [1919] Ağustos’unda gittik ve Kânûn-ı Evvel’de döndük.
- Orada Şeyhülislâm Mustafa Sabri ile görüştünüz mü?
- Bir defa bizi kendi evine istemişti. Orada görüştük.
- Sizden ve pederinizden başka kimse var mıydı?
- Biz orada iken bir adam geldi. Nâtk Paşa* diye takdîm edildi.
- Zemîn-i mükâleme ne idi?
- Bizimle zemîn-i mükâlemeyi tamâmen der-hâtır edemesem de zannedersen Ali Gâlib’i** sordu. Nâtk Paşa ile de Fâtiht intihâbâtına dâir konuşuyorlardı.
- Pederiniz ne için İstanbul’a gitmişti?
- Pederimin gözlerine perde gelmişti. Ameliyat yaptırmak üzere gitmiştik. (Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K067_D610-1_G005_0025-26.)

* Ömer Naîmî Efendi’nin “Nâtk Paşa” dediği zât o sıralar İstanbul Muhâfızı olan ve Millî Mücâdele döneminde İstanbul Hükûmeti’yle işbirliği yaptığı gerekçesiyle Lozan Antlaşması’ndan (1923) sonra TBMM’nin 23 Nisan 1924’teki oturumunda kararlaştırılarak sınır dışı edilip memlekete girmeleri yasaklanan 150 kişilik listede adı geçen Mustafa Nâtk Paşa’dır. Hayatı hakkında teferruatlı çalışma yapılmamıştır. (bk. Emin Karaca, *150’likler*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2004, s. 44, 67; Murat Çulcu, “Bekirağa Bölüğünden Anılar”, *Hapishane Kitabı* [ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun], İstanbul: Kitabevi, 2005, s. 198.)

** Yukarıda geçtiği üzere Meşihat’e yazdığı yazıda Kemâleddin Efendi’yi “*erbâb-ı fi’l ü kemâlât olan bu kıymetdâr vücûd*” ibareleriyle medhedip onu tedâvi için İstanbul’a yollayan Ali Gâlib Bey Millî Mücâdele döneminde Sivas Kongresi’ni dağıtıp Mustafa Kemal Paşa’yı tutuklamakla görevlendirilen El’aziz vâlisidir. Mustafa Kemal Paşa’nın bundan haberdar olmasıyla planı uygulamak için Malatya’da bulunan Ali Gâlib Bey Halep üzerinden İstanbul’a kaçmak zorunda kalmıştır. 1924’teki 150’likler kanununda yukarıda isimleri geçen Mustafa Sabri Efendi ve Nâtk Paşa gibi Ali Gâlib Bey de listeye alınmış önce tutuklanmış sonra da yurtdışına sürülmüştür. Vefât ettiği 1932 yılına kadar Romanya’da yaşamıştır. Atatürk, Ali Gâlib’in de aralarında bulunduğu kişilerin kendisine kurdukları kumpası *Nutuk*’ta teferruatlı bir şekilde anlatmaktadır. (bk. Kemal Atatürk, *Nutuk*, I, 117-143; *Bâb-ı Âlî’nin Millî Hareketi Dağıtmak ve Mustafa Kemal’i Tevkif Etmek Teşebbüsü: Ali Galip Hâdisesi, Yunus Nadi’nin Hatıraları*, İstanbul: Sel Yayınları, 1955, s. 9 vd.; Sevilay Özer, “Ali Galip Olayı”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy. 2 [e-dergi, 2017], s. 1-12.)

Bihî

Huzûra

Kardaşım!

Bir iki gün evvel bir mektubda, dün dahi gönderdiğim Tasvîr-i Efkâr'ın boş sütunlarında hâlimizi tamamıyla yazmışdım. Bu defa dahi hemşehrilerden İnâyet Efendizâde Mehmed Efendi'yle tekrar bir mektup yazıyorum.

Bugün tekrar doktora gittik. Henüz iyi olmayan gözleri muâyene olundu. Ve bir gözün gözlük zamanı geldiğini söyledi, dereceyi verdi. İnşâallâh yarın gözlük alacağız. Diğeri için de daha üç hafta kadar intizâr lâzımdır. Çünkü her göz ameliyâtından altı hafta sonra gözlük kullanabilirmiş. Gözlük aldığımız gözün rü'yeti tamam ise de henüz sulanıyor ve kamaşıyor. Lâkin hamd olsun artık yavaş yavaş dışarıya, yani mahbus olduğumuz odadan hârice çıkıyoruz. Hattâ dün Şeyhülislâm-ı sâbık Mustafa Sabri Efendi görüşmek istemişti. Hemşehrilerden Fâtih dersiâmı Mustafa Efendi delâletiyle hânesine gittik. Bize son derece hürmet ve riâyet etdi. Hattâ bana kendi eliyle harem dâiresinden kahve getirdi.

Artık gözlük alırsak daha iyi gezeriz. Hacı Kerim Efendi'nin⁵⁴ vermiş olduğu poliçeden iki yüz lira aldık ve yedik. Şimdi hiç paramız yoktur. Banka da daha vermiyor. Çünkü orada Hacı Efendi'ye verdiğim kefâlet senedini vermemiş. Bizden istediler. Orada dedik. Bankaya telgraf yazdılar. Daha cevap vermediler. Onun için şimdi Hacı Kerim Efendi'ye bir telgraf yazacağım. Şâyed o olmazsa parasızlıktan burada perişan olacağız. Çünkü bu hesâbda lâ-ekal bir ay daha buradayız. Sonra da kış olursa hiç gelemeyiz. Buralar gâyet sıcaktır. Hattâ ilkbahar gibi ortalık yemyeşildir. Artık Cenâb-ı Hak âfiyet ihsân edip de tez beri kavuşmayı nasîb buyura duâsını tekrâr ile amcamın, vâlidemin ellerinden, çocukların ve senin gözlerinden operim kardaşım.

4 Teşrîn-i Sâni 335 [4 Kasım 1919]

Kardaşınız Ömer Naîmî (imza)

Melfûf mektubu müdür efendiye ver.

⁵⁴ Bu zât Harput araştırmacısı merhum İshak Sunguroğlu'nun dayısı, Kemâleddin Efendi'nin komşusu, yakın dostu tüccar Sungurzâde Hacı Abdülkerim Efendi (ö. 1923) olmalıdır. (Hayatı hakkında bilgi için bk. İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, 298-309.)

Şâyân-ı tedkik görülmüştür. 28/7/926
(Mahkeme Heyetinin imzaları)

İstanbul'da tedâvinin zamana yayılması sebebiyle Kemâleddin Efendi izin aldığı üç aylık sürecin sonunda El'aziz'e dönememiştir. Bu sebeple Meşihat'e 20 Kasım 1919 tarihli bir dilekçe vererek mazeretini beyân etmiş, tamamen iyileştiğini fakat mesâfenin uzunluğu sebebiyle yolda geçirilecek zaman göz önünde bulundurularak kendisine bir ay daha izin verilmesini istemiştir.⁵⁵ Aldığı izni müteâkip yola koyulan baba oğul yolculuğun kışa denk gelmesi sebebiyle hayli meşakkat çekmişlerdir. Bir hafta oyalandıkları Sivas'ta Kemâleddin Efendi yine sergüzeştini anlattığı iki manzumeyi oğluna imlâ ettirmiştir. İlk manzumesinde Sivas'ta kimseyle irtibat kuramadığından, otele kısılp mahpus kaldığından, insanların kendilerini yabancıladığından, ekmeğinin bolluğuna rağmen meyvesinin yokluğundan, toz ve araba sesinden şikâyetçi olmaktadır:

Sivas'da

Mesken oldu bize bir hafta Sivas

Etmedim kimse ile istînâs

⁵⁵ Söz konusu dilekçe sûreti ve dilekçenin Me'mûrîn Kalemî Müdiriyeti'nden Meşihat'e havâle edildiğine dair belge şu şekildedir:

"Bihî

Huzûr-ı Celîl-i Cenâb-ı Meşihat-penâhî'ye

Ma'rûz-ı dâ'ileridir:

Gözlerimi tedâvi için makâm-ı Meşihat-ı ulyâdan aldığım üç ay me'zûniyet üzere Der'aliyye'ye gelmiş ve bi'z-zarûre tedâvî-i mezkûr temâdî ederek bugüne kadar kalınmağa mecbûriyet görülmüş idi. Şu hâlde sâye-i veliyyü'n-ni'amîde maksad-ı 'âcizânem hâsıl ve ma'zeret-i mezkûre tamâmen zâil olarak 'avdet edilecek ise de mesâfenin bu'deti hasebiyle tarîkde geçirilecek eyyâma masrûf olmak [üzere] müddet-i me'zûniyet-i dâ'iyânemin bir mâh daha temdîdine lutfen müsâ'ade-i aliyye-i cenâb-ı mün'imânelerinin erzân buyurulmasını istîrhâm ederim. Ol bâbda ve her hâlde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

20 Teşrîn-i Sâni 335 [20 Kasım 1919]

ed-Dâ'î Ma'mûretü'l-azîz Vilâyeti Merkez Müftîsi Kemâleddin"

"İstid'â 1180; 3/2368

Mamuretü'l-azîz merkez müftîsi Kemâleddin Efendi'ye tedâvi için 23 Ağustos 335 tarihinde i'tâ buyurulmuş olan üç mâh me'zûniyetinin meâl-i istid'âya nazaran berây-ı tedâvi temdîdi tensîb edilmiş olmağla karîn-i tasvîb-i 'âlî buyurulduğu takdîrde keyfiyetin vilâyet-i müşârünileyhâya izbârından sonra Sicil Müdiriyet-i behiyesine havâle buyurulması bâbında emr ü fermân veliyyü'l-emrindir.

29 Teşrîn-i Sâni 335 [29 Kasım 1919]

Bâb-ı Fetvâ Me'mûrîn Kalemî Müdiriyeti"

(Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi, Kemâleddin Efendi dosyası.)

*Kısılıp kaldım otelde mahbûs
Ben de me'yûs Naîmî me'yûs
Böyle zannetmez idim Sivas'ı
Muhtelif gerçi bilirdim nâsı
Kimi görsen sana bîgâne bakar
Kızılmak gibi bir yana akar
Ekmeği bolcasa da meyvesi yok
Toz ile araba sesi pek çok⁵⁶*

335 (1919)

Kemâleddin Efendi buradayken yazdığı ikinci şiirinde bu dünyada hiçbir ümidin mahkûmu olmadığını, şerîate hizmeti arzuladığını, fitraten çalışkan ve ilmi seven biri olduğunu, gözlerine perde inmeden önce gece gündüz uğraşarak İbn Arabî'nin eserlerini döne döne incelediğini dile getirmekte; kataraktan sonra yaptığı kötülöklere pişmanlık duyup istiğfâr ettiğini, Allah'tan ümidiğini kesmediğini, tedâvi maksadıyla memleketinden uzak kalmayı göze aldığını söylemektedir. Hiç istemediği hâlde kendisini başkalarına muhtaç hâle getirdiği için gözüne de sitemkâr olan Kemâleddin Efendi nihâyet Esad Paşa sayesinde sağlığına kavuştuğunu beyân ile Allah'a şükür ve hamdler etmektedir:

*Yine Sivas'da
Hiç mahkûm olmadım dünyâda bir ümmide ben
Hidmet etmekdi murâdım şer' ile tevhîde ben
Fitraten mâil idim üstâdı mecbûr etmedim
Ders için tenbihini bir gün bile te'kîde ben
Muttasıl devr eyleyüp âsâr-ı Şeyh-i Ekber'i
Rûz u şeb sa'y eyler idim himmete tezyide ben
Gözlerimi bir duman aldı hemân bed' eyledim
Nâdimâne ders-i istiğfârımı tecdîde ben
Lutf-ı Hak'dan kesmedim ümmîdimi verdim karâr
Çâre bulmak-çün vatandan kendimi teb'ide ben*

⁵⁶ Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0037.

İstemezken halka muhtâc eyledin âhir beni⁵⁷
 İ'tilâlınden neler çekdim senin ey dâde ben
 İşte Sivas'a gelüp yazdım bu nev manzûmeyi
 Bir nazîre yapmağı kâsd eyledim Saîd'e ben⁵⁸
 Hazret-i Peygamber'e etdim dehâlet başladım
 Dâmen-i afven İlâhî destimi temdîde ben
 Çok günehkârım **Kemâleddin** fakat Allâh bilir
 Sa'y ederdim ma'siyetden gönlümü tebrîde ben
 Pek çalışdım hâlimi Es'ad Paşa'ya arz edüp
 Verdiği emri hemân icrâ ile te'yîde ben
 Hamdü lillâh gözlerim açıldı İstanbul'da
 Lutf-ı Hakk'a şâkir oldum başladım tahmîde ben⁵⁹

Meşihat'ten aldığı bir aylık izin göz önünde bulundurulduğunda Kemâleddin Efendi'nin Aralık 1919'un sonlarında El'aziz'e döndüğü söylenebilir. Katarakt sonraki yıllarda nüksetmemişse de Kemâleddin Efendi ömrünün sonuna kadar şekere bağlı göz tansiyonu hastalığından kurtulamamıştır.

⁵⁷ âhir: dâim (Ö.N nüshası) Kemâleddin Efendi İbnülemin'e gönderdiği deftere sadece bu beyti şu notla kaydetmiştir: "Gözüme ameliyat yapıldığı sırada imlâ ile vücûda getirdiğim uzun bir manzumenin hatırimda kalan bir beytidir. Esâsı evrâk-ı zâyi'a meyânında kalmıştır." (Kemâleddin Efendi, *Dîvânçe*, vr. 14^a) Kemâleddin Efendi son cümlesiyle şiirlerinin bulunduğu defterlere Şark İstiklâl Mahkemesince el konulduğuna işaret etmektedir.

⁵⁸ Kemâleddin Efendi, şiirini tanzîr ettiği "Saîd" ve gazeli hakkında malumat vermemiştir. Araştırmalarımız neticesinde "Lastik Saîd" diye meşhur olmuş Şurâ-yı Devlet Bidâyet Mahkemesi Reisi Kemâlpaşazâde Saîd Bey'in (ö. 1921) Nevres'e (ö. 1876) ve Ali Rıza Paşa'ya (ö. 1846) atfedilen bir gazelini tanzîren yazdığı

Eski bir nazmı tahatturla düşüp ikdâma ben
 Eyledim tanzîrini bir nev zemîn-i nâme ben

Zabtolunmaz at gibi vurdun beni yerden yere
 Nesr ü nazmından neler çekdim senin ey hâme ben

beytleriyle başlayan manzumesine rastladığımız da bu şiirin kafiyesi Kemâleddin Efendi'nin yazdığıyla aynı değildir; sadece redifî tutmaktadır. Bununla birlikte Ömer Naîmî Bey'in Kemâleddin Efendi'nin gazelini yazdığı deftere Saîd Bey'in bu şiirini de almış olması Kemâleddin Efendi'nin buna nazîre yazdığı kanaatine bizi sevk etmektedir. (bk. Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, IM_T12_K083_D804-2_G028_0071-73; İbnülemin, *Son Asır Türk Şâirleri*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970, III, 1599-1600)

⁵⁹ Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0037.

Onun bu mevzu çerçevesindeki son manzumesi mürşidi İmam Efendi'ye ithâf ettiği gazeldir. Bir tahassürnâme mâhiyetinde olan bu şiirde Kemâleddin Efendi mecbûren çıktığı İstanbul yolculuğu için evvelâ İmâm Efendi'den izin aldığını; nitekim onun himmeti sayesinde birçok meşakkatin üstesinden gelebildiğini söyleyerek Allah'ın lutfuyla açılan gözlerine şeyhinin yüzü suyu hürmetine tekrar perde inmemesi için duâ etmektedir. Ona göre İmâm Efendi gavstır, Allah'ın lutf u ihsânının cilvegâhıdır, Allah onu başka türlü tecellilere mazhar kılmıştır, dolayısıyla onun feyzinden istifade fırsatını kaçırmamak lâzımdır. Kemâleddin Efendi, ondan ayrı kaldığı huzursuz günlerin bir an evvel bitmesini arzulamakta ve onun elini öpüp ayağının toprağına hürmetlerini sunduğunu söylemekte; şiirini Allah'tan İmâm Efendi'nin geniş gölgesinden kendisini de mahrum etmemesini dileyerek tamamlamaktadır:

İmâm Efendi Hazretlerine

İhtiyâr etdim vatandan bi'z-zarûre gurbeti

Bulmak için 'avn-i Hak'la eski gibi rü'yeti

Kendi tedbîr-i sahîfimle değildir bu sefer

Şeyh Bedreddîn Efendi'den de aldım ruhsatı

Yolda emniyyet dahi yokdu fakat Allâh bilir

Şeyh Efendi'nin bana yardımcı oldu himmeti

Lutf-ı Hak'la mazhar oldum der-'akab matlûbuma

Ya'ni Hak verdi bana rü'yet gibi bir ni'meti

Himmet-i şeyhim ile Mevlâ bana göstermesin

'Aynı sûretle basîretten de mahrûmiyyeti

Şeyh Bedreddîn-i Sâminî Efendi gavstır

İktisâb-ı feyz-i tâm eyle kaçırma fırsatı

Mazhar etmiş başka bir türlü tecelliyâta Hak

Feyz-i Hakk'ın cilvegâhı bilmelidir Hazret'i

'Âcizâne dest bûs olmakla takdîm eylerim

Hâk-pâ-yı Hazret-i Şeyh'e 'azm-i hürmeti

Ayrılıktan bî-huzûr oldum Hudâ lutfi ile

Vuslata tebdîl kılsın çekdiğim bu firkati

Bir zamân dûr etmesin fevk-i Kemâleddîn 'den
*Şeyh Bedreddîn Efendi sâye-i cem'iyeti*⁶⁰

Kemâleddin Efendi ve Ömer Naîmî Bey bu zahmetli katarakt macerasını unutmamışlardır. Kemâleddin Efendi yaklaşık otuz yıl müderrisliğini yaptığı, mütevellisinde bulunduğu, babasından kendisine intikal eden Harput Kâmil Paşa Medresesi'nin Tevhid-i Tedrisât Kanunu (3 Mart 1924) icabı kapatılarak medrese ve akarına el konulmasına çok üzülmüş; Hukuk Mektebi'nde okumak amacıyla o sıralar Ankara'da bulunan Ömer Naîmî Bey'den medreseyi kurtarması için mebuslarla görüşerek TBMM nezdinde teşebbüslerde bulunmasını istemiştir. Konuya dair peşpeşe gelen mektuplardan sonra bazı tanıdıklarla görüşen Ömer Naîmî Bey, 28-29 Eylül 1925 tarihli cevabî mektubunda ortalığın çok karışık olduğunu, sarığın yasaklandığını, imamlara ve müftülere bile şapka takma mecburiyeti getirildiğini, medresenin tâli bir mesele hâline geldiğini, kapatıldıysa bile evlerinin müsâit olduğunu, derslere orada devam edebileceğini belirtmiş, sabırlı ve mütehammil olması gerektiğini hatırlatıp bu duruma üzülmemesini istirhâm ederek "... mütebâki kalan birkaç sarığın da zevâli pek yakındır. Binâenaleyh medreseyi

⁶⁰ Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0039. Ayrıca bk. Ahmet Karataş, "Şark İstiklâl Mahkemesi'nin Belgeleri Işığında İmâm Efendi...", s. 172-173.

Günerkan Aydoğmuş'un *Harput Kültüründe Din Âlimleri* adlı eserinde (Elazığ 1998, s. 59, 146-147) Kemâleddin Efendi'nin gözlerindeki rahatsızlık sebebiyle İstanbul'da hastanede acılar içerisinde yatarken uykuya daldığı, rüyasında İmam Efendi'yi elinde bir fincan kahve ile hastane odasında yanbaşında gördüğü, İmam Efendi'nin kendisine "Kahveyi özlemiş-sindir Hâfız!" diyerek fincanı uzattığı, Kemâleddin Efendi heyecan ve sevinçle kahvesini içtikten sonra İmam Efendi'nin "Kahvenin telvesini gözüne sür bir şeyin kalmaz." dediği, Kemâleddin Efendi'nin denileni yaptığı, İmam Efendi'nin de fincanı alıp kapıdan çıktığı, Kemâleddin Efendi'nin kapıya koşarak onu uğurlamak istemesine rağmen koridorda kimseyi göremediği; bu esnâda uyandığı ve gözlerindeki ağrının kesildiğini farkettiği, birkaç gün içinde de tamamen iyileşip taburcu olduğu, doktorların bile bu işe şaşıkları, El'aziz'e döndüğünde İmam Efendi'nin elini öpmeye gidince İmam Efendi'nin tebessüm ederek onu "Hoş geldin, maşaallah telve gözüne iyi gelmiş!" sözleriyle karşıladığı, bu kerâmet karşısında Kemâleddin Efendi'nin ona intisâb ettiği anlatılmaktaysa da bu hikâyenin aslı yoktur. Kerâmet diye anlatılan bu hâdisedeki birçok problemli teferruat bir yana Kemâleddin Efendi'nin İmâm Efendi'ye henüz göz rahatsızlığı yaşamadığı genç yaşlarında intisâb ettiğini biliyoruz. Kemâleddin Efendi ayrıca İbnülemin'e gönderdiği terceme-i hâlinde de "*İstanbul'a gidip göz tabîb-i meşhûru Es'ad Paşa tarafından icrâ-yı amelîyât ile tedâvî edilerek lehü'l-hamd muvaffakiyetle üç dört ay zarfında mesrûren avdet etdim.*" ifâdeleriyle ciddi bir operasyon neticesinde ve ancak üç dört ayda iyileşerek Harput'a döndüğünü söylemektedir. (İntisâb dönemi için bk. İmam Efendi'nin Kemâleddin Efendi'nin bazı rüyalarını tabir ettiği 14 Ağustos 1907 tarihli mektubu [Osman Bedreddin Erzurumî, *Gülzâr-ı Sâminî: Mektûbât* (haz. Ülker Yeniacun), İstanbul 2006, I, 634-651]; Kemâleddin Efendi'nin İbnülemin'e gönderdiği 7 Teşrîn-i Evvel 1330/ 20 Ekim 1914 tarihli mektubu [İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Mektup Koleksiyonu, dosya nr. 238]; terceme-i hâl için bk. Kemâleddin Efendi, *Dîvânçe*, vr. 33^b.)

işgâl vız gelir. Aman ricâ ederiz bunu merâk edip başımıza bir belâ daha açmayasın...” cümlesindeki “belâ” ile kendilerini oldukça yoran malum katarakt meselesine atıfta bulunmuştur.⁶¹

Kemâleddin Efendi’nin peşini vefâtına kadar bırakmayan göz rahatsızlığı Ömer Naîmî Bey’in de başına “belâ” olmuş, o da şekerle bağı göz tansiyonuyla yıllarca uğraşmış ve 1954’te bir gözünü kaybetmiştir.⁶² Öte yandan Kemâleddin Efendi’nin diğer oğlu Abdülhamid Hamdî Bey de askerlik vazifesi için İstanbul’dayken 22 Şubat 1925’te Esad Paşa’ya muâyene olmuş, Esad Paşa kendisine gözlük yazmıştır. Abdülhamid Efendi babasına gönderdiği mektupta parasızlıktan yakınırken cebinde kalan beş lirayla gözlük almaya mecbur kaldığını belirtmektedir.⁶³

Sonuç

Yaptığımız çalışmalar Harput’un âlim ve müftü yetiştirmiş kıymetli âilelerinden Efendigiller’in birçok ferdinin şiire meyyâl olduğu, istidâd sahiplerinin ise hemen her vesileyle çeşitli manzumeler kaleme aldıkları neticesine bizi götürmektedir. Harput müftülerinden müderris Ömer Naîmî Efendi, müderris Abdülhamid Hamdî Efendi, El’aziz müftüsü müderris Kemâleddin Efendi ile avukat-müftü Ömer Naîmî Bey babadan oğula Efendigil sülalesinin şiire meyli ve kabiliyeti olan fertlerindendir. Bilhassa Kemâleddin Efendi çocukluğundan itibaren şiirler ezberlemiş, hem başından geçen hem de şahit olduğu bazı hadiseleri nazma dökmekten çekinmemiş, çeşitli tarihler düşürmüş, mekteplerde edebiyat dersleri vermiş, vefâtına kadar da şiir ve edebiyata olan merakını devâm ettirmiştir. Makalemizin ana konusu, dede Ömer Naîmî ve torun Kemâleddin Efendilerin gözlerine musallat olan katarakt illetini anlattıkları, Kemâleddin Efendi’ye hastalığı boyunca refâkat eden oğlu Ömer Naîmî Bey’in de bu meseleye dair hissiyatını dile getirdiği manzumeleridir. Kemâleddin Efendi’nin tedâvi olduğu göz tabibi müderris Esad Paşa da şiir zevkine sahip, ara sıra şiirler kaleme alan bir mütehassıstır. Bu itibarla şiir ve edebî neşve bu katarakt macerâsına doktor, hasta, refakatçi üçgeninde ana merkez teşkil etmiş durumdadır. Kemâleddin Efendi’nin manzumelerinden Ömer Naîmî Bey’in kayıtları sayesinde haberdâriz. Ömer Naîmî Bey babasının ve kendisinin

⁶¹ Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K067_D610-2_G040_0003. Kemâleddin Efendi ve Ömer Naîmî Bey’in Mahkeme Arşivi’ndeki bütün mektupları tarafımızdan okunarak bazı notlarla yayıma hazır hale getirilmiştir.

⁶² İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, 178; Ahmet Karataş, “Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi”, s. 105.

⁶³ Esad Paşa’nın reçetesi için aş. bk.; mektup için bk. Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K067_D610-1_G013_0002.

şiiirlerini iki deftere yazmış, ancak bu defterlere Efendigil âilesinin geçirdiği soruşturma ve yargılama safhasında Şark İstiklâl Mahkemesince el konulmuş, bilâhere âileye iâde de edilmemiş, doksan iki yıl boyunca bunlara ulaşmak mümkün olmamıştır. TBMM Başkanlığı'nın izniyle 2018'de mahkeme arşivinin araştırmacıların istifâdesine açılması sayesinde incelediğimiz defterlerden makalemizin konusuyla alâkalı şiiirleri bugünkü harflere aktarıp değerlendirerek ilim dünyasının istifadesine sunmaya çalıştık. Bu çalışma, meslekleri ne olursa olsun geçmiş dönemin eğitiminden geçen insanların sevinç, keder, vuslat, gurbet, yolculuk, sağlık, hastalık başta olmak üzere bütün tecrübe ve hislerini mutlak sanat gayesi gütmeden eski şiiirin kaideleri çerçevesinde dile getirmekten çekinmediklerini bir kez daha tarih ve edebiyat meraklılarına göstermiş olmaktadır.

Kaynakça

A. Naki-Süreyyâ Sâlim-H. Vâhid, *İstanbul Tıp Fakültesi Serîriyyât-ı Ayniyye Müderrisi Doktor Es'ad Paşa'nın Serîriyyât-ı Ayniyye Dersleri*, (İstanbul): Matbaa-i Orhaniye, 1917.

Atatürk, Kemal, *Nutuk*, I-III, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970.

Aydoğmuş, Günerkan, *Harput Kültüründe Din Âlimleri*, Elazığ: ELESKAV, 1998.

Bâb-ı Âlî'nin Millî Hareketi Dağıtmak ve Mustafa Kemal'i Tevkîf Etmek Teşebbüsü: Ali Galip Hâdisesi, Yunus Nadi'nin Hatıraları, İstanbul: Sel Yayınları, 1955.

Çulcu, Murat, “Bekirağa Bölüğünden Anılar”, *Hapishane Kitabı* (ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), İstanbul: Kitabevi, 2005.

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi, Kemâleddin Efendi Dosyası.

Erdem, N., “Cumhuriy[e]tin Elazığ'daki Nurları”, *Turan*, nr. 588 (29 1'nci Teşrin 938), s. 1-2.

Etker, Şeref, “Ophtalmoscope Essad”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, IX/1-2 (İstanbul 2007-2008), s. 151-164.

Hocazâde Ahmed Hilmî, “Tezkâr-ı Ebrâr: 16- Fâzıl-ı Bî-müdânî Harputî Hoca Ömer Na'imî Efendi Rahmetullâhi Aleyh”, *Ceride-i Sûfiyye*, sy. 24/7 (İstanbul, 17 Eylül 1328), s. 5-7.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemâl, *Son Asır Türk Şairleri*, I-IV, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969-1970.

Kara, İsmail, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, II, İstanbul: Risale Yayınları, 1987.

Karaca, Emin, *150'likler*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2004.

Karataş, Ahmet, “Arşiv Vesikalarına Göre Ma'mûretü'l-azîz (Elazığ) Vilâyetinde 1890'larda Başlayıp 1916'ya Kadar Devam Eden Müftülük Krizi”, *İslâmî İlimler Dergisi*, 14/2 (2019), s. 195-226.

Karataş, Ahmet, “Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 49 (Aralık 2015), s. 29-125.

Karataş, Ahmet, “Şairini Vazifesinden Edip Sürgüne Gönderen Bir Gazelin Hikâyesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, LIX/2 (2018), s. 83-111.

Karataş, Ahmet, “Şark İstiklâl Mahkemesi'nin Belgeleri Işığında İmâm Efendi (Osman Bedreddin Erzurumî) ile Harput Ulemâsından Müftü Kemâleddin Efendi Arasındaki Mürşid-Mürîd İrtibâtı”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 11 (Bingöl 2018), s. 155-182.

Kemâleddin Harputî Efendi, *Dîvânçe*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Koleksiyonu, nr. 03125.

Kemâleddin Harputî Efendi, *Mecmua*, Ankara Üniversitesi Kütüphanesi Yazmaları, nr. 38182.

Keskinbora, Hıdır Kadircan, *Bilimde, Siyasette, Milli Mücadelede Bir Işık: Esad Işık*, İstanbul: Kavis Yayıncılık, 2010.

Keskinbora, Hıdır Kadircan, *Mehmet Esat Işık Paşa Hayatı, Tıp Tarihimizdeki ve Türk Oftalmoloji Tarihindeki Yeri ve Katkıları*, doktora tezi, 2006, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Kurdoğlu, Veli Behçet, *Şâir Tabîbler*, İstanbul: Baha Matbaası, 1967.

Muallim Saâdetlü Es'ad Paşa Hazretlerinin Nutuklarıdır, İstanbul: Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiyye-i Şâhâne Matbaası, 1324.

Nur, Rıza, *Hayat ve Hatıratım*, I-IV, İstanbul: Altındağ Yayınevi, 1967.

Ömer Naîmî Harputî, *Manzûme-i Naimiyye*, [Ma'mûretü'l-azîz]: Matbaa-i Müzellefzâde Rızâ Efendi, 1283.

Özer, Sevilay, "Ali Galip Olayı", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy. 2 (e-dergi, 2017), s. 1-12.

Sarıkoçuncu, Ali "Şeyhülislam Mustafa Sabri'nin Millî Mücadele ve Atatürk İnkılapları Karşıtı Tutum ve Davranışları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIII/39 (Ankara 1997), s. 787-812.

Sayı, Hasan Basri, *Osmanlı Belgeleri Işığında Dr. Esat Bey'in Biyografisi ve Görme Engellilere Yönelik Eğitim Çalışmaları*, yüksek lisans tezi, Konya 2008, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sunguroğlu, İshak, *Harput Yollarında*, I-IV, İstanbul: Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı, 1959-1968.

Yarar, Necmeddin Rıfat - Ünver, A. Süheyl, *Müderres Doktor ve Göz Mütihazsısı Esad "Işık" Paşa*, İstanbul: İstanbul Tabip Odası, 1972.

Yayla, Turay, *Diplomat Hasan Esat Işık'ın Biyografisi*, yüksek lisans tezi, İstanbul 2014, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi Belgeleri:

nr. IM_T12_K067_D610-1_G005_0014.

nr. IM_T12_K067_D610-1_G005_0025.

nr. IM_T12_K067_D610-1_G005_0026.

nr. IM_T12_K067_D610-1_G013_0002.

nr. IM_T12_K067_D610-2_G040_0003.

- nr. IM_T12_K067_D610-2_G047_0038.
- nr. IM_T12_K067_D610-2_G047_0039.
- nr. IM_T12_K067_D610-2_G047_0040.
- nr. IM_T12_K067_D610-2_G047_0041.
- nr. IM_T12_K067_D610-2_G047_0071.
- nr. IM_T12_K067_D610-2_G047_0072.
- nr. IM_T12_K067_D610-2_G047_0073.
- nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0034.
- nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0035.
- nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0036.
- nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0037.
- nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0038.
- nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0039.

دوقتور اسعد

طب فاكولتهسى سرپرقات عييه مدرسى
دپلوما نومروسى ۱۲۰۵

Dr. N. ESSAD
Professeur oculiste
diplômé de la Faculté de Paris

N° 25586

PRESCRIPTION
pour lunettes, pince-nez et pince-nez correcteurs

M. Abdülhamid

Vision de près	o. d. + 4 sph. courvée o. g. + 3 " "
Vision de distance	o. d. o. g.
Vision constante	o. d. o. g.
Conserve	Coquille bleue, fumée, teinte N° Plan bleu, fumé, teinte N°

DIAGNOSTIC:
Hypermetropie moyenne double.

90 90
180 0
O.D O.D

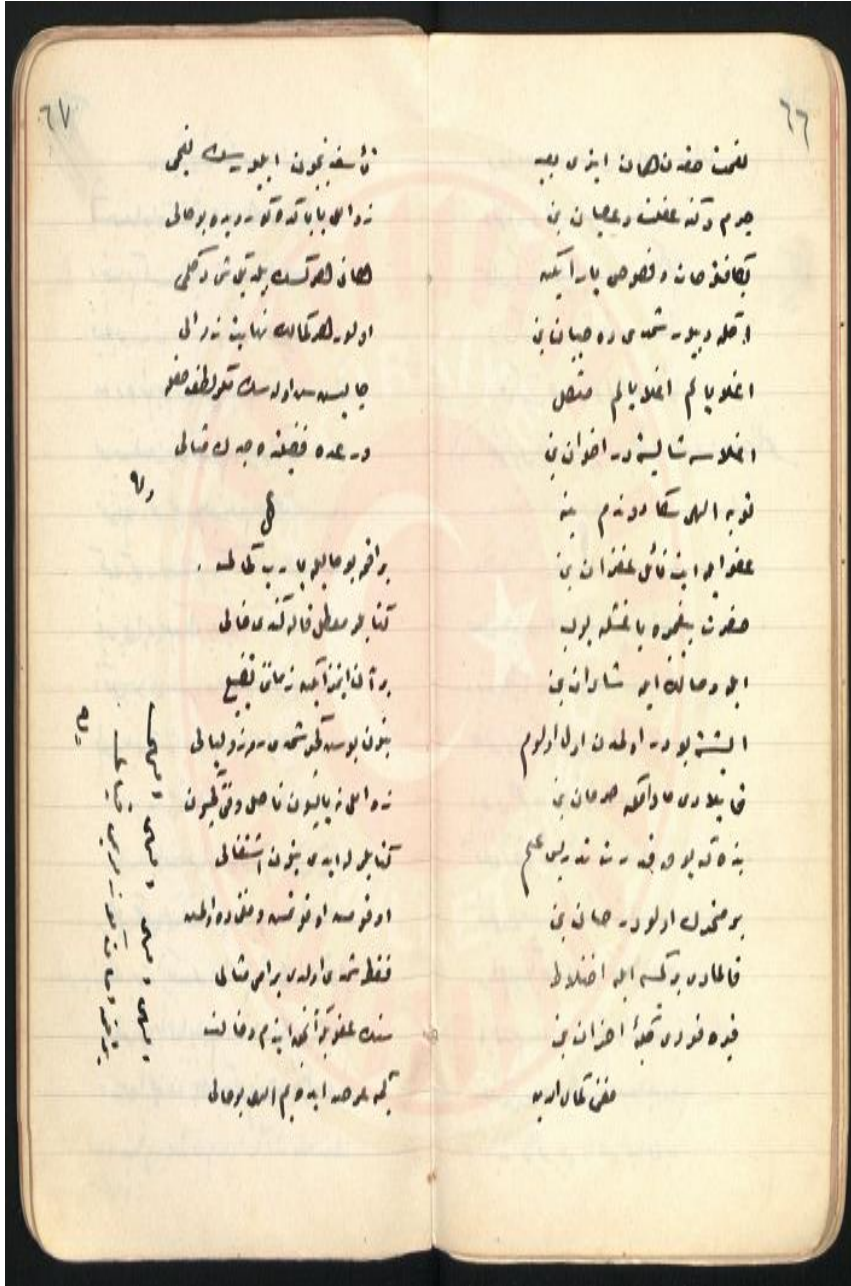
Constantinople, le 27. 2. 1925 *Essad*

٢٦١

تلفون : قاضى كوى ٢٦٢ قاضى كوى قيشلق هاله تياروسى قارشوسنده

Dr. Esad Paşa'nın Kemâleddin Efendi'nin oğlu Abdülhamid'e yazdığı reçete.

(Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G012_0007)

Ömer Naîmî Bey'in babasının şiirlerini kaydettiği defterinden örnek metinler.

(Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0036-37)

